

Emlékkötet egy rendhagyó történésznek

A rendtartó történész. Tanulmányok Imreh István születésének századik évfordulójára. Szerk. Fejér Tamás–Gálfi Emőke. Erdélyi Múzeum-Egyesület – ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Kvár–Bp. 2021. 427 old.

A magyar népi jogéletkutatás mögül hiányzik az intézményrendszer, ehelyett egy-egy kiemelkedő személyiség vált intézménnyé – fogalmaz a könyv egyik szerzője, Bognár Szabina. Ilyen személyiség volt Imreh István (1919–2003) történész, a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem egykori tanára, akinek kutatásai a jogtörténet és a mentalitástörténet szakterületéhez sorolhatók. Túl azon, hogy eredeti, sokoldalú és lényeglátó kutató volt, egyúttal varázslatos személyiség is. Tanítványai szerint nagy ívű egyetemi előadó, művelt, szellemes és jó humorú tanár és beszélgetőtárs volt, akire mindenki jó szívvel emlékszik vissza, akinek kisugárzása jóval pályája lezárulása után is hat. Imreh Istvánt sziporkázó stílusa mellett szellemi nyitottság s egy mindent belengő humánus jellemezte. Korának polihisztor volt, aki több tudományágban lévén járatos, sokrétűen, egyúttal gyakorlatiasan közelítette meg tárgyát. A maga korában úttörő jelentőségű tanulmányai és monográfiái napjainkig számos történész, néprajzos, jogász számára jelentenek inspirációt, ahogy azt jelen terjedelmes kötet is bizonyítja, amely születésének századik évfordulójára készült.

Imreh István közgazdászként végzett, de a sors úgy hozta, hogy a történettudományi katedrán tevékenykedett a kolozsvári egyetemen. Kutatásainak gerincét a Székelyföld újkori írásbeliségének jogi emlékei, településeinek helyi szabályozásai, státútumai vizsgálata adta. A székelység a feudális társadalmi renden kívül álló, katonai szolgálataiert különleges jogállást élvező néprajzi csoport, amely a középkortól Magyarország keleti határait védte. Bár a székelyek társadalmi helyzete az újkor során fokozatosan változott, külön jogállásukat igyekeztek minden áron védelmezni, önszerveződő közösségi életüket fenntartani. Fennmaradt dokumentumaikból

a központi irányításon kívüli, lokális, illetve népi joggyakorlat, valamint a feudalizmus működésének tipikus és atipikus oldalai egyaránt tanulmányozhatók. Imreh István elemzései az írott szabályozások és a tényleges joggyakorlat, valamint a vallás és az erkölcsi szabályok közti kapcsolódásokra és ellentmondásokra, az elvek hétköznapi valóságba való érvényesülésére figyeltek. Kutatóként egy nehéz történelmi korszakban, a szocializmus idején, bár nem volt ez magától értetődő, a nyugati szellemi mozgásokra összpontosított, főként a francia tudományosság irányába tájékozódott. A székely falutörvények és a lokális joggyakorlat emlékeinek feltárásával és elemzésével az európai perifériáról a korabeli fősodorhoz csatlakozott: a francia Annales-kör ihletésére felismerte az egyszeri ember és a hétköznapi története felé való nyitásban rejlő lehetőségeket, s azt is, hogy mindezzel a feudális társadalom működésének kevésbé ismert aspektusaira is rávilágíthat.

A könyv elején egy visszaemlékezéseket tartalmazó blokk áll, amelyben az ünnepeltet jól ismerő személyek szólalnak meg, így a köszöntőt író *Keszeg Vilmos*, valamint a monográfusa, *Both Noémi Zsuzsanna*, s tanítványai, pályatársai (*Egyed Ákos*, *Sipos Gábor*, *Hermann Gusztáv Mihály*, *Vofkori Mária*) mesélik el élményeiket. A szöveges beszámolókat magángyűjteményekből előkerült fényképek is illusztrálják.

A következőkben történész, jogász, gazdaságtörténész és néprajzos kutatók tollából származó esettanulmányok sorjázna, amelyek szerzői Imreh életművének egy-egy darabjához, illetve munkáin átívelő gondolatmenetéhez kapcsolódnak, bizonyítandó, hogy az egyszemélyes intézmények működése akár haláluk után is folytatható. A tanulmányokat a közrendűek által alkotott vagy velük kapcsolatban

Mikos Éva (1976), tudományos főmunkatárs, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, Budapest, mikos.eva@abtk.hu

született írott szabályok, törvények, illetve a hozzájuk kapcsolható mindennapi joggyakorlat írott forrásainak használata köti össze. A dolgozatok által tárgyalt időszak a 16–17. századtól a 20–21. század fordulójáig tart. A tanulmányokat egymás mellett olvasva pedig kirajzolódik Imreh István teljes és részletes pályaképe, s bepillantást nyerhetünk a személyiségébe is – különösen *Bárth János*, *Bognár Szabina* és *Filep Antal* tanulmányainak köszönhetően.

Mezey Barna alapfogalmak tisztázására vállalkozik: a szokásjog, illetve a jogszokás olyan kategóriák, amelyek a jognak az államtól független területei lefedésére használatosak. A *Tripartitum* (1514), a nemesség jogait elsőként szabályozó írott törvénykönyvünk a lakosság 2,5–3%-ára vonatkozott csupán, nem kívánt a jobbágyok ügyeivel foglalkozni. A helyi szintű bíraskodás lehetőségét a nemesség kezébe adta, ők döntöttek jobbágyaik ügyeiben. Kivételt ezalól azok a helyi közösségek jelentettek, ahol egy, a rendi társadalmon kívül álló csoport számára lehetővé vált, hogy magához rendelve az irányítást, a peres ügyekben is önállóan döntsön. A szóbeli hagyományokon és tapasztalatokon nyugvó szokásjoghoz képest civilizációs lépést jelentenek az írásban rögzített falutörvények. Az ily módon önrendelkező településeken csak a közösség pressziója érvényesül, a hatalomé nem. Mezey a közösségi norma és erkölcs fontosságát hangsúlyozza, amelyet a büntetési tételek és a végrehajtás módja bizonyít: a végrehajtás a nyilvánosság bevonásával, olykor hathatós közreműködésével történt, a közösség részvétele legitímálta azt.

Az alfabetikus sorrendbe szerkesztett tanulmányok között jól kitapintható néhány tematikus csoport.

Elsőként ezek közül az Erdély politika- és gazdaságtörténetét feltáró vállalkozások bemutatása következik. *Balogh Judit* arról ír Háromszék példája alapján, hogy miképpen szilárdult meg a helyi elit az Erdélyi Fejedelemség létrejötte után, s mindez milyen harcok árán történhetett. *Mátyás-Rausch Petra* a torockói fémbányászat történetét dolgozza fel a fejedelmek korában. Ez volt az egyetlen olyan erdélyi bányaváros, amely magánföldesúri kézben

volt. I. Rákóczi György fejedelem és a birtokos Thoroczkay család közötti levélváltás alapján azt a folyamatot ábrázolja a dolgozat, amelynek során a település lakói meg kívántak szabadulni földesúri kötöttségeiktől.

A közigazdász Imreh István egész életében nagy érdeklődést mutatott a statisztikai módszerek iránt, s ambiciózusan kereste azokat a forrásokat, amelyek a feudalizmus működésének hatékonyságát akár számszerűsíthető formában is reprezentálni tudták. Ebbe a hagyományba illeszkednek a kötet azon tanulmányai, amelyek Erdély pénzügytörténetének egy-egy epizódját elevenítik fel a fejedelmek korából. *Simon Zsolt* munkája a mohácsi vést követő évtizedek erdélyi szász településeinek adózási gyakorlatát szemlélteti Brassó város példáján. *Buza János* a fejedelmi udvarnak az 1622-es infláció törvényi szabályozására tett kísérleteit mutatta be. *Oborni Teréz* Bethlen Gábor fejedelem korának pénzügyi viszonyait feltáró tanulmánya Imreh István egy kevésbé ismert, ám annál fontosabb művéhez, a Bethlen korának gazdálkodását ábrázoló kismonográfiához kapcsolódik. Oborni különböző források alapján szemlélteti a fejedelmi udvar bevételeit és kiadásait, ingó vagyonát, s az ezekkel kapcsolatos ügyleteket.

A feudális berendezkedés lényegét a földek birtoklásának rendszere és az agrártársadalom feletti kontroll adta. Több tanulmány érinti a magyar és különösen az erdélyi agrártörténet fejezeteit a felvilágosodás korától a téjeszesítésig és annak utóhatásaiig. *Iffy Barta János* az Erdélyi Mezőgazdasági Egyesület (1769–1772) tevékenységét összegzi, rámutatva, hogy mi érte el a térséget a felvilágosodás mezőgazdasági innovációi közül. *Csikós Gábor* a jázsági téjeszesítésről a szocializmus időszakában született helytörténeti dolgozatok elemzését végzi el. A marxista történetészlelet által történelmi szükségszerűségként értékelt kollektivizálás valójában súlyos traumát jelentett a parasztságnak. A szerző azt igyekszik vizsgálni, miképpen tudott ez a trauma megnyilvánulni a még elnyomás alatt lévő társadalom témát érintő megnyilatkozásaiban. Csikós Gábor részletekbe menően elemzi a szövegek szófordulatait, megfogalmazásait, kiderítendő,

hogy milyen apró nüanszok formájában sikerült a szerzőknek megragadniuk a Kádár-rendszer alatt a Rákosi-korszakhoz, a forradalomhoz és a Kádár-féle konszolidációhoz fűződő érzelmi viszonyulásokat.

A kora újkorban, a török utáni újjáépítés idején a székelységhez nagyon hasonló autonómiát harcolt ki magának több társadalmi csoport is a korabeli Magyarországon. Ilyenek voltak az Alföldön a jászkun kerületek, ezek történetét elemzi jogtörténeti szempontból *Bánkiné Molnár Erzsébet*. A Hajdúság területi autonómiájának és különleges jogállásának történetét *Papp Klára* járja körül.

A szorosan vett jogtörténet területére is több tanulmány kalauzol a kötetben. *György Árpád Botond* Marosvásárhely városának bíraskodási gyakorlatát mutatja be néhány eklatáns példán keresztül. *Nánási László* a Habsburg Birodalom erdélyi megszerveződésének jogi folyamatát, a korábban egyedi, nemzetiségenként eltérő bíraskodás megszüntetését és Erdély területének a császári adminisztráció alá vonását ábrázolja a török utáni időszakban. *Veress Emőd* tanulmánya a II. világháborút megelőzően egyházi tulajdonban lévő, majd a kommunista hatalomátvétel után államosított ingatlanok, főként tanintézetek 1990-et követő reprivatizációjával (restitúciójával), illetve a folyamat elakadásaival foglalkozik. Esettanulmánya a sepsiszentgyörgyi Református Székely Mikó Kollégium épülete 1990 után elmaradt restitúciójának jogtörténeti okait tárja fel, amit a Habsburg-adminisztráció, majd a két világháború közötti Magyarország, valamint a mai román állam jogértelmezése közti különbségekben talál meg.

A kötet néhány tanulmánya a diplomácia-, illetve az igazgatástörténet különleges forrásainak felhasználására tett érdekes és gyümölcsöző kísérleteként értelmezhető. *Pál Judit* a székely közigazgatási egységek, a székek tisztikarának változásait szemlézi az 1840 és 1867 közötti időszakban. Alapforrását a korabeli kalendáriumok tisztí címtára jelentette. E szűk három évtizedben négyszer is átrendeződés történt a helyi közigazgatásban, először az 1848/49-es forradalom és szabadságharc miatt, amelyet néhány évnyi megtorlás, valamint a császári adminisztráció helyi

közigazgatásra való szigorú kiterjesztése követett. A szigor rövid periódusát némi enyhülés váltotta fel, végül pedig restauráció következett, amely bár a megelőző korszakok egyikét sem állította vissza, mind az 1848 előtti, mind pedig a forradalmi igazgatás személyi állománya egy részének visszatéréseivel járt. Ezen átalakítások során a hagyományosan túlnyomóan nemesi származású tisztségviselők egy része lassan, de fokozatosan kiszorult a pozíciókból, helyüket átmenetileg a birodalom más tartományai-ból érkező német anyanyelvű tisztek vették át, akik kevés kivétellel a restauráció idején hazatértek szülőföldjükre, hogy átadják helyüket a helyi társadalom immár rendi társadalmon kívüli tagjainak. *Jakó Klára* a *Soproni-kódex*ről, egy kalandos sorsú dokumentumgyűjteményről írt, amely egyebek mellett a 17. században keletkezett portai levelezés másolatait tartalmazza, s amely mintagyűjteményként is szolgált az ún. dragománok/terdzsümanok, korabeli tolmácsok-levelezők számára. A korszak diplomáciai hierarchiájában kulcspozíciót betöltő személyek két vagy több nyelv és kultúra ismerőiként a politika mellett a kulturális csere letéteményesei is voltak, műveltségük szűk szakmájukon jóval túlmutatott, ahogy ezt a színes, vegyes tartalmú kódex irodalmi, retorikai stb. bejegyzései bizonyítják. A dolgozat kísérletet tesz az alkotó beazonosítására is, akit Jahja terdzsüman török származású, magyarul kiválóan beszélő, egyben a latin műveltségben is jártas diplomátában talál meg.

A kötet tartalmaz tudománytörténeti fejezeteket is. *Nagy Janka Teodóra* Imreh egy kései tanulmányának keletkezéstörténetét vizsgálja meg. Ez a munka a székely faluközösségek modern kori „szociálpolitikai” gyakorlatáról szól, illetve a közösség hasznára és az egyén védelmére kialakult szokás-, jog- és értékrend gyakorlati tapasztalatainak a 20. század végi hasznosíthatóságát vizsgálja. Imreh sokat foglalkozott a földközösség problémájával, elsősorban felbomlásának (18–19. sz.) perspektívájából. Megállapítja, hogy a jobbágyság vége, a föld magántulajdonba kerülése, majd aprózódása (szétöröklése) miatt a szokásjog érvénye is folyamatosan kopott. *Bognár Szabina* írása szerint Imreh István a

földközösségek történetének feltárásával egy Tagányi Károly által a 20. század elején megkezdett, majd kényszerűen félbeszakadt kutatás fonalát vette fel. A faluközösségek rendtartásainak feltárására tett igyekezete hiánypótló volt a magyarországi kutatók számára is, mivel Magyarországon a jogszokások vizsgálatát a hatalom nem támogatta. Az erdélyi eredmények mintát és mentsvárat jelentettek a magyarországi kutatók számára is.

A kötet alábbi két szerzője eddig szorosabban nem vizsgált történeti források hasznosítására tesz javaslatot. *Bárth János* megmutatja, hogy a történeti peranyag milyen elemzési lehetőségeket nyújt, és milyen történeti kutatási irányokba illeszthető. A magánjellegű perek, például válóperek részletező beszámolóiból sokféle információhoz juthatunk a korabeli anyagi kultúrát, társadalmi viselkedést, nyelvállapotot stb. illetően. *Filep Antal* felsorolja, hogy milyen további források állnak rendelkezésünkre, amelyeket eddig nem sikerült feldolgozni a szentesi

és környékbeli levéltárakban, milyen szerteágazó problémákkal találkozhat az arra tévedő kutató.

Összegzésképp elmondható, hogy a kötet egyfelől tiszteleg egy, a maga korában egyedülálló tehetőség előtt, olyan személyiségnek állítva emléket, aki munkásságával és emberi tartásával egyaránt nyomot hagyott az utókor számára. Másfelől megmutatja, hogy az általa indított irányokban milyen aktuális kutatások folynak, s hogy a terület milyen hatalmas lehetőségeket rejt. A népi jogélet, a hivatalos jogtól független, attól félművekben elhelyezkedő jogtudat és joggyakorlat kutatása a magyar nyelvterületen mindig kissé akadozó, többször meginduló, majd különböző történelmi okokból megtorpanó terület volt. A kötet tanulmányai azt bizonyítják, hogy a száz évvel ezelőtt kezdődött kutatások lassan révbe érnek, s a jogtörténet e területe történetírásunknak és történeti tudatunknak egyaránt integráns része lett.

Mikos Éva

Bornemisza Anna asztalánál

Kuti Klára: Rend és rendetlenség Bornemisza Anna asztalánál. Táplálkozás és háztartásvezetés az erdélyi fejedelmi udvarban.

Magyar Néprajzi Társaság, Bp. 2022. 320. p.

Kuti Klára etnográfus-kultúrakutató történeti és jelenkori életmódkutatással, valamint tudomány- és fogalomtörténeti kérdések vizsgálatával foglalkozik. Pályafutása során akadémiai szférában is tevékenykedett, egyetemi oktatóként jelen sorok írójával is megszerettette a néprajztudományt, jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa. Több évtizedes, alapvetően az etnológiai táplálkozástörténetre fókuszáló kutatómunkájának összegzéseként jelent meg a *Néprajzi Értékezések* sorozatban *Rend és rendetlenség Bornemisza Anna asztalánál. Táplálkozás és háztartásvezetés az erdélyi fejedelmi udvarban* című kötete.

A szerző munkáját historiográfiai bevezetéssel indítja: azon hazai és külföldi munkákról ad áttekintést, amelyek – tartalmukon túl – az általa kijelölt módszertan, vagyis az antropológia, a néprajz- és történelemtudomány szemszögéből egyaránt előképei a kora újkori erdélyi fejedelmi udvartartás sok szempontú elemzésének. A nemzetközi, elsősorban német nyelvterületen született szakirodalom és források részletes ismertetése különösen indokolt a szerző által használt forrásbázis miatt is. Kuti Klára ugyanis három nagyobb írott forrásra támaszkodik a 17. század végi erdélyi fejedelmi udvartartás táplálkozási szokásait és az étkezések során megmutatkozó

Szalai Ágnes (1992) doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem; tudományos segédmunkatárs, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, szalai.agnes92@gmail.com